

A magyar mezőgazdaság átalakulása 1990–1997 között

Gazdaságföldrajzi áttekintés

ANTAL ZOLTÁN¹

A magyar mezőgazdaság 1945–1997 között háromszor alakult át (1945: földosztás, 1949–1961: kollektivizálás, államosítás; 1991–1997: privatizálás). Ezek során megváltozott az agrárpolitika és ismételt átalakultak a tulajdonviszonyok. A politikai indítékú változások eltérő történelmi körülmények között, eltérő társadalmi-gazdasági fejlettségi fokon mentek végbe, de mindháromszor hosszabb-rövidebb időszakra gazdasági visszaesést okoztak az agrárszférában. Jelen rövid tanulmány a harmadik átalakulás körülményeit és eseményeit foglalja össze időrendi sorrendben, utalva a történések jogi és közgazdasági hátterére, valamint az átalakulást levezénylő törvények végrehajtásának gazdaságföldrajzi következményeire.

Az átalakulás alapjául szolgáló törvényeket időközben részben hatályon kívül helyezték, ill. módosították. Ezekkel a tanulmány már nem foglalkozik. Az agrárpolitika rövid-, közép- és hosszú távú céljai és eszközei is változnak. Az átalakulás csak abban az értelemben befejezett, hogy a mező- és erdőgazdaságot átállították a magántulajdon vágányára, (ill. a privatizálás után megmaradt állami tulajdonú termőföldeket és erdőket – esetenként a részvények bizonyos hányadának állami tulajdonban hagyásával – bérebe adták rt-knek. A továbbhaladás menete, körülményei, az üzemformák alakulása, az agrártermelés szerkezeti és területi kérdései stb. a kutatóknak ezután is munkát adnak. Eddig számos OTKA kutatás (BERNÁT Tivadar–VUICS Tibor–BAUKÓ Tamás–KOVÁCS Teréz stb.) foglalkozott a magyar agrárátalakulás kérdéseivel.

A harmadik átalakulás kezdetei a 80-as évek végére nyúlnak vissza. A reformkommunista kormány 1988–1989-ben fogadtatott el három törvényt, amelyek előkészítették, lehetővé tették a politikai és gazdasági rendszer átalakítását. Ezek az alábbiak voltak:

- az 1988. évi VI., társasági törvény, amely lehetővé tette tőkés típusú gazdasági társaságok, részvénytársaságok, korlátolt felelősségű társaságok stb. alapítását;
- az 1988. évi XXIV. törvény, amely a külföldi befektetések védelméről szolt és politikai szempontból kockázatmentessé tette a külföldi tőke magyarországi beáramlását;
- az 1989. évi XIII., átalakulási törvény, amely arról szolt, hogy hogyan alakulhat át állami vállalat, ipari vagy mezőgazdasági szövetkezet részvénytársasággá, korlátolt felelősségű társasággá.

¹ ELTE TTK Társadalomgazdasági Tanszék, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Jelen tanulmány a szerző által 1998-ban befejezett T 022 933 sz. OTKA jelentésen nyugszik.

Ezek voltak azok a reformértékű gazdaságpolitikai vállalások, amelyek alapján létrejöttek az ún. SAL (Structural Adjustment Loan), magyarul szerkezetátalakítási (I–II–III.) kölcsönök. Ezeket az IBRD (International Bank for Reconstruction and Development – Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank, közkeletű, de helytelen nevén Világbank) szabadon felhasználható kölcsönként nyújtotta a kormányoknak gazdaságpolitikai (a rendszerváltást szolgáló) célokra. A SAL kölcsönök felhasználásáról a kormányok nyilvános tájékoztatást eddig nem adtak. Ismert (publikált) tény azonban, hogy 1992-ben a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok átalakítása és a kárpótlás több mint 300 Mrd Ft-ot kötött le. Ezt az összeget az Országos Kárpótlási és Kárrendezési Hivatal kiépítésére és felszerelésére, a privatizálásra került állami gazdasági és termelőszövetkezeti üzemrészek vásárlóinak hitelnyújtásra, kárpótlási jegyek előállítására és visszavásárlására stb. használták fel.

A mezőgazdaság átalakítása a későbbiekben is sokba került (földkárpótlás lebonyolítása 1997 végéig – bár egyes vitás ügyek lezárása, valamint a földek kiadása és kimérése még évekig elhúzódhat –, a földhivatalok megerősítése stb.). Az átalakításra költött hatalmas összegek kiestek a mezőgazdaság fejlesztéséből (működő tőkeként nem jelentek meg). Ha ehhez hozzáadjuk a termelés csökkenéséből (az utóbbi 7 évben a 80-as évekhez képest 20–25%-kal csökkent a mezőgazdasági termelés), az értékesítési válságokból és a külföldi versenytársakhoz képest csekély állami támogatásból eredő évi sok százmilliárd forintos jövedelem kiesést, akkor érthető a mezőgazdaságra jellemző nagy tökehiány. Mindezzel párhuzamosan bontakozott ki az élelmiszerfogyasztás és az ipari termelés csökkenése, az 1000 Mrd Ft-nál is nagyobb összeget felemésztő bankkonszolidáció szükségessége, valamint kinyílt az agráröllő.

A társadalom egyéb szféráiban végbemenő folyamatok is kedvezőtlenek voltak a mezőgazdaság szempontjából. Ezeknek a kérdéseknek a kutatása elsősorban a gazdaságtörténelem feladatköre, de sok kérdés kutatásában (pl. a termelés és földtulajdon területi szerkezete) a gazdaságföldrajz is erősen érintett.

Visszatérve az ismertetett 1988. és 1989. évi törvényekhez, megállapítható, hogy azok a mezőgazdaságban lassan éreztették hatásukat. További három törvény elfogadása után indult csak meg a mező- és erdőgazdaságban a tőkés feltételrendszer kialakítása.

Közülük az 1991. évi XXV., ún. részleges kárpótlási törvény mindenekelőtt a termelőszövetkezetek osztatlan közös földtulajdonának és a kezelésükben levő csekély állami tulajdonú termőföldnek a privatizálását, kisebb részben az állami gazdaságok földterületének magántulajdonba adását eredményezte. Részleges volt a kárpótlás azért, mert az egy személyre jutó (bármilyen jogon kapott) kárpótlás értéke max. 5 M Ft lehetett. A kárpótlás mértéke 200 000 Ft kárig 100%-os, e fölött csökkenő mértékű volt. Termőföld esetén a kár mértékét a föld aranykoronában kifejezett tiszta jövedelme alapján állapították meg. Egy aranykorona értéket 1000 Ft értékű kárpótlási jegy testesített meg. (Erdők esetében 1 ha 4 aranykoronát képviselt.)

A magyarországi természetes állapotú termőföld hektáronként átlagosan 21 aranykorona értékű. A gyenge minőségű termőföldek értéke 14–12 aranykoronáig süllyed, a jobbaké 26–30 aranykoronáig emelkedik. Az ültetvények (szőlő, gyümölcs) értéke 40 aranykorona fölül is emelkedhet. Ugyanígy módosítja a természetes állapot értékét az alagsővezés, az öntözőrendszer kiépítése.

Az 1992. I., ún. új szövetkezeti törvény és az azt életbe léptető II. törvény szabályozta a szövetkezés, ezen belül a mezőgazdasági szövetkezés kérdéseit.

Az ismertetett hat törvény alapján zajlott le a mezőgazdaság átalakítása, amelyek még kiegészített néhány törvény és miniszteri rendelet.

Az 1991. évi XXV. törvény – bizonyos munkában eltöltött időhöz kötötten – az állami gazdaságok alkalmazottainak, továbbá a termelősövetkezeti nem tag alkalmazottaknak, ill. az utóbbiak örököseinek személyenként 20 aranykorona értékű földet juttatott magántulajdonba. A termelősövetkezetekben e juttatáshoz hasonlóan a törvény azoknak a tagoknak – ill. örököseiknek –, akik földet nem vittek be a szövetkezetbe, 30 aranykorona értékű földet juttatott, akik bevettek, de 30 aranykoronánál kisebb értékűt, azoknak azt 30 aranykoronára rendelte kiegészíteni. Ezeket a juttatásokat még 1991-ben kiadták az állami gazdaságok földjeiből, ill. a termelősövetkezetek osztatlan közös tulajdonú földjeiből.

Ez volt az első olyan intézkedés, amellyel megkezdődött a mezőgazdasági nagyüzemek földterületének csökkenése. Ezzel egyidőben megszűnt a szövetkezeti földekből kiadott magánhasználatú háztáji, ill. állami gazdasági földekből kiadott magánhasználatú illetményföld. Itt jegyezzük meg, hogy az így magántulajdonba adott földeket a tulajdonos maga művelhette, bérbé adhatta az állami gazdaságnak, termelősövetkezetnek vagy másnak. Sokan nem is vonták ki a közös (állami gazdasági vagy szövetkezeti) művelésből a földtulajdonukat.

A következő év elején az események felgyorsultak. Mind az állami gazdaságokban, mind a termelősövetkezetekben 1992 első hónapjaiban nagy számban alakultak gazdasági társaságok. Ennek két oka is volt. Az első az, hogy előkészítés alatt állt az 1991. évi XXV. törvény alapján a földkárptólás, amelyhez a bejelentett és elfogadott igények szerint rövidesen ún. kárptólási földalapot kellett kijelölni. Ezt megelőzően a megalakulni kívánó gazdasági társaság (amely állattenyésztő telepek, élelmiszeripari üzemek stb. privatizálására vállalkozott) még akadály nélkül vehette meg vagy bérelhette a nagyüzemtől a működéséhez szükséges és kedvező helyen fekvő épületet, szántó, szőlő vagy legelő stb. területet. Az így megvett objektum, vagy bérelt terület privatizált vagyonnak számított, s a kárptólásba már nem volt bevonható. A privatizációban résztvevő, kellő rálátással rendelkező egyének vagy csoportok így kedvező áron jelentős vagyonokhoz juthattak.

A társaság-alapítási láz másik oka az volt, hogy az 1992. évi I. és II. törvény lehetővé tette a termelősövetkezetekből való egyéni vagy csoportos kilépést, a szövetkezetek egyesülését, szétválását, átalakulását és megszűnését, továbbá szabályozta a vagyoneelosztást és a vagyonkivitelét. A termelősövetkezetek termőfölddel csökkentett ingó és ingatlan vagyonát az 1991. XII. 31-i mérleg szerint ún. szövetkezeti üzletrészben, pénzben (Ft-ban) fejezték ki, ill. osztották fel. Ezt hívták vagyonnevesítésnek. A vagyonnevesítést 1992. IV. 30-ig kellett végrehajtani. Az üzletrész értékének megfelelően vihettek ki vagyont (levonva belőle az esetleges tartozásrészt) azok, akik egyénileg vagy csoportosan bejelentették kiválásukat a szövetkezetből.

A szövetkezet tagjai üzletrészüket vásárlásra is felhasználhatták abban az esetben, amikor valamely szövetkezeti üzemegység gazdasági társasággá alakult át. Ezek a társaságok rendszerint holdingszerűen működnek együtt azzal a szövetkezettel, amely-

ből kiváltak. 1992. első fele tehát kedvező és sürgető volt a gazdasági társaságok alapítása szempontjából a mezőgazdaságban.

Ez a folyamat a második lépcsőfokot jelentette a korszerű mezőgazdasági nagyüzemek vagyonának és területének csökkenésében. Reálisan és fájdalmasan lehet megállapítani, hogy ez a privatizáció nagyon sok esetben a szó szoros értelmében a privatizált vagyon pusztulását eredményezte. Különösen nagy számban mentek tönkre a magántulajdonba került korszerű állattenyésztő (főleg szarvasmarhatartó) telepek, ahol nemcsak az állatállomány szűnt meg, hanem évek óta üresen állnak és pusztulnak az épületek is.

Az 1992. évi I. és II. törvény alapján a megszabott határidőig (1992. XII. 31-ig) kb. 20 000 termelőségvetkezeti tag lépett ki földjével és egyéb vagyonával a szövetkezetekből. A kilépők részben új, kisebb szövetkezeteket alapítottak. A csoportosan kilépők száma további kb. 14 000 fő volt. A csoportos kilépést az üzletrészek együttes értéke motiválta, így nagyobb értékű ingatlant, gépet, berendezést vihettek magukkal az alapítandó kisebb beszerző és értékesítő vagy egyéb típusú szövetkezetbe. Az egyéni és csoportos kilépők az aktív szövetkezeti tagság kb. 12%-át képviselték. A termelőségvetkezetek szempontjából ez nem volt megrendítő, csak egy lépcsőfok a gyengülésükben. A szövetkezetek száma nem csökkent, sőt mintegy 200-zal 1450-re nőtt, mert a feloszlott szövetkezetek helyett általában kisebb (így több) új szövetkezet alakult (1997 végén több mint 1910 szövetkezet működött). Az újjáalakult szövetkezetek túlnyomó többsége változatlanul többcélú (termelő, beszerző, értékesítő) szövetkezetként jegyeztette be magát a cégbíróságon. Érdekes megemlíteni, hogy a szövetkezetek száma leginkább az erős gazdasági krízissel küzdő térségekben emelkedett meg, a kistermelők így próbálnak védekezni a piaci bizonytalanságok és a tőkehiány ellen.

Az 1992. évi I. és II. törvény alapján az élő termelőségvetkezeti tagok (a nyugdíjasok is) és egyéb szövetkezeten kívüli élő részarány tulajdonosok ismét szabadon rendelkezettek egykor bevitt földjükkel. Ennek alapján történtek az egyéni és csoportos kilépések. Ugyanezen törvények alapján üzletrészt (értékpapírt) kaptak nemcsak a szövetkezet tagjai, hanem mindazok – ill. örökösök –, akik 1992. I. 20. előtt legalább öt évig tagjai voltak a termelőségvetkezetnek és bejelentették igényüket. Az üzletrész megállapításánál a tagság időtartamát, a vagyoni hozzájárulást (mit vittek be a szövetkezetbe) és a végzett munkát (munkabért) vették figyelembe. Az üzletrész tulajdonosok száma meghaladta az 1 080 ezret. Többségük nyugdíjas és szövetkezeten kívül álló örökös. A szövetkezeti tulajdonosok száma sokkal több, mint a földtulajdonosok száma. A föld sorsa így nagyrészt különvált a vagyontól. A magánosítási törekvések egyik paradoxonja a sok szövetkezeti tulajdonos, akiknek érdekeivel szemben a kormány hátrányos helyzetben tartja a mezőgazdasági termelőségvetkezeteket (nem vehetnek földet, korlátozottan kapnak állami támogatást).

A fenti események után a kárpótlási árverések 1992. aug. 24-én kezdődtek meg az 1991. évi XXV. törvény alapján. Mindazon magyar állampolgárok – ill. örökösök –, akik 1949. jún. 8. után elvesztették termőföldjüket (beléptek a tsz-be, illegálisan külföldre távoztak, felajánlották földjüket az államnak stb.) bejelentették igényüket egykori földjükkel azonos értékű termőföld visszaszerzésére, az erre a célra felállított Kár-

pótlási és Kárrendezési Hivatalnál. Az igényt az elvesztés helye vagy az új lakhely szerint illetékes hivatalnál lehetett beadni.

A jogosnak talált igényeket a Hivatal területileg egyesítette, s közölte a tsz-ekkel, állami gazdaságokkal, hogy a kezelésükben lévő osztatlan közös tulajdonú, ill. állami tulajdonú földből hány aranykorona értékű termőföldet kell a Kárpótlási I. földalapba kijelölni. Az állami gazdaságok területének igénybevételére akkor került sor, ha a tsz-ben nem volt elég föld, vagy az elvesztett föld időközben az állami gazdaság kezelésébe került.

A törvény végrehajtásához az állam értékpapírokat (ún. kárpótlási jegyet) bocsátott ki, s adott át az elismert kár értékének megfelelően a jogosultaknak vagy örökösöknek. A kárpótlási jegyek tulajdonosai (vagy képviselőjük) nyilvános, konkrét földtáblákra előre meghirdetett árverésen szerezhettek termőföldet elméletileg jegyük értékének megfelelően. A kárpótlási árverések nagyon elhúzódva 1997. végéig tartottak.

A törvény végrehajtása során az osztatlan közös tulajdonú tsz földek, ill. a tsz kezelésében álló csekély állami tulajdonú földek (ezek 1990. I. 1-jén a szövetkezeti földek 61,12%-át, ill. 3,81%-át képviselték) csaknem teljes egészében magánosításra kerültek. (Kevés természetvédelem alatt álló terület maradt a szövetkezetek tulajdonában.) Ezzel a tsz-ek földterülete csaknem 100%-ig magántulajdonba került (61,12%, 3,81% és 35,07% szabaddá vált részarány-tulajdonosi föld).

A termelőszövetkezetek túlnyomó többsége nem szűnt meg, mert a részarány-tulajdonnal rendelkező tagok többsége tag maradt és közös művelésben hagyta a földjét. Sokan – a kárpótlásban földet szerzett személyek is – bérbe adták földjüket a szövetkezeteknek. A kiválásokkal és privatizációval együtt így általában a korábbi harmadára esett vissza a termelőszövetkezetek területe, ezáltal versenyképességük és foglalkoztatási lehetőségük csökkent. A tagok földjén kívül bérelt földterülettel együtt a szövetkezetek a mezőgazdasági terület kb. 30%-án gazdálkodnak. A szövetkezetek bérleti díjat fizetnek a művelt földért, ami növeli a termelési költségeket és a fogyasztók felé növeli az árakat. A mezőgazdasági szövetkezetek 1998. máj. 31-én az országos mezőgazdasági terület 23,6%-án gazdálkodtak. Ehhez kell hozzáadni a nem tagoktól bérelt területeket.

A földárverések iránt kezdetben lanya volt az érdeklődés. Annál élénkebb spekulációs célú jelenségeket lehetett tapasztalni. Ennek egyik forrása volt az értékpapír szabad átruházhatósága. Sokan (idősek, városban élők stb.) eladták kárpótlási jegyeiket, és azok kevesek kezében (bróker cégek, külföldiek stb.) halmozódhattak fel. A spekuláció másik forrása az volt, hogy a törvény megengedte, hogy bármilyen címen (hadifogság, személyi szabadság korlátozása stb.) szerzett kárpótlási jeggyel licitálni lehetett állami gazdasági földekre, ill. azokat fel lehetett használni egyéb (iparvállalat stb.) állami tulajdon privatizálására. A spekuláció harmadik forrása az volt, hogy a törvény megengedte, hogy egy aranykorona értékű föld ára legföljebb 500 Ft értékig csökkenthető.

A földárveréseken az 1 aranykorona értékű föld kikiáltási ára 3000 Ft volt. Az esetek jelentős részében sem 3000, sem 1000 Ft-ot nem ajánlottak a földekért (a licitálók előre megegyeztek), így az 1000 Ft értékű kárpótlási jeggyel 2 aranykorona értékű, egyébként is olcsó földet lehetett venni. Más okok mellett (pl. hogy a végrehajtó szer-

vek alulértékelték a földminőséget s így a 20 és 30 aranykoronás földjuttatásnál is nagyobb földdarabokat adtak ki) ez is közrejátszott abban, hogy földhiány lépett fel, szűkessé vált a II. sz. kárpótlási földalap kialakítása, amely tovább csökkentette az állami erdőgazdaságok, a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok földterületét.

A spekuláció további iránya egyrészt a jó minőségű termőföldek, s méginkább (földminőségtől függetlenül) a befektetésekre alkalmas, jó fekvésű földek megszerzése volt. Az utóbbi csoportba tartoztak az üdülőkörzetek, a nagy idegenforgalmú térségek és útvonalak, a városokba bevezető (és kivezető) útvonalak, általában a városkörnyék (a későbbi telekspekuláció reményében), a határátkelőhelyek stb.

A kárpótlási jegyek említett felhalmozásából már a licitálások kezdetén kedvezőtlen társadalmi jelenségek származtak. Mivel sem az 1988. évi XXIV. törvény, sem az 1991. évi XXV. törvény nem tartalmazott olyan kitétel, amely korlátozná a külföldi állampolgárok termőföld vételét Magyarországon, az élelmes külföldi vállalkozók hamar megtalálták a joghézagot. Vegyes, magyar-külföldi tulajdonú, mezőgazdasággal kapcsolatban álló (pl. kereskedelmi) társaságokat alapítottak, így jogi személlyé váltak, és részt vehettek a földliciteken. Az ilyen tevékenység feltűnően erős volt az ország Ny-i szélén (Hegyeshalomtól Szentgotthárdig), ahol az országhatár közelében fekvő termelőszövetkezetek, de főleg állami gazdaságok területéből a fekvéstől függően becslések szerint 10–40% (összesen több tízezer ha) került törvényesen külföldi tulajdonba és bejegyzésre a telekkönyvi hivatalokban.

A jelenség megállítására került az 1994. évi LV. törvénybe (1994. jún. 27.) olyan tiltó kitétel, amely nem engedélyezi külföldi állampolgároknak termőföld vásárlását Magyarországon. Közel két év – amíg ez a lehetőség fennállt – elég hosszú idő volt ahhoz, hogy a földszerzés előre haladjon. A megtiltás után szaporodtak el az ún. zsebszerződések, amelyek egyelőre magyar tulajdonú, de külföldiek használatában álló földeket takarnak. A külföldiek földszerzése – sajtójelentések szerint – a Ny-i határszél-től K felé a Dunántúlon újabb jogi manőverekkel előrehalad.

Az említett legális külföldi tulajdont és földhasználatot még egy legális külföldi termőföldtulajdon és használat egészíti ki. Ebbe a csoportba azok az egykori magyar állampolgárok vagy örököseik tartoznak, akik időközben külföldi állampolgárságot nyertek, de egykor elvont földjük után, ha igényelték, hivatalosan kárpótlási jegyet kaptak. Ilyen földtulajdonnal főleg a nyugat-magyarországi térségben, továbbá Baranya és Tolna megyékben találkozunk.

A Ny-i (Ausztriával határos) országszélien máris megfigyelhető a jobb agrotechnikai színvonalon álló osztrák (kismértékben szlovén) gazdák és a többnyire eszköz- és tőkeszegény magyar kisgazdaságok közötti minőségi különbség. A külföldiek gyümölcsösöket telepítenek és épületeket vásároltak (és építettek) magtár, ill. gépszín céljára.

Az 1991. évi XXV. törvény végrehajtása során hamar kiütköztek egyéb joghézagok is, amelyek a végrehajtást elnyújtották, újabb földalapot igényeltek, bizonytalanságban tartva a termelőket. Ilyen volt pl. a kárpótlás kezdeti dátuma. A II. világháború után – a győztes szövetségesek határozata alapján – kitelepítések kezdődtek, amelyek legnagyobb számban Baranya és Tolna megyék a németajkú kisebbségét érintették. Mintegy 17–18 000 személy – egykori magyar állampolgár – nem adhatta be kárpótlási kérelmét. Egyéb okokból is – külön törvényben – módosították a kárpótlás kezdetének

dátumát 1939. máj. 1-re. Így az 1949. jún. 8-a előtt földjüket vesztett személyek is benyújthatták kárpótlási kérelmüket.

Az éveken át tartó földkárpótlás során kb. 1,8 millió ha mezőgazdasági területet és kb. 0,5 millió ha erdőt vásároltak kárpótlási jegy ellenében. 1998. májusában 563,1 ezer ha erdő volt egyéni gazdálkodók, 94,4 ezer ha mezőgazdasági szövetkezetek és 1111,8 ezer ha gazdasági társaságok kezelésében. Ez utóbbi területet ma 3 HM gazdaság és 19 állami erdészeti rt. kezeli. A magánkézbe került erdők nagyobb részét a termelőszövetkezeti erdőkből, kisebb részét a volt állami erdőgazdaságok erdeiből privatizálták. A termelőszövetkezetek kezelésében volt 1990-ben az akkor 1 695 398 ha kiterjedésű országos erdőterület mintegy 30%-a. Azóta a telepítésekkel az országos erdőterület 1769 ezer ha-ra növekedett.

Az állami gazdaságok a föld ellenében kapott kárpótlási jegyet visszaadták az államnak, a mezőgazdasági szövetkezetek pedig üzletekben vásárlásra használhatták fel, vagy a mindenkori árfolyamon Ft-ra válthatták.

A földkárpótlás pontos adatai ma még nem ismertek. Az említett becsült szám a mezőgazdasági terület esetében megközelíti az 1945. évi földreform adatait, és az egy személy által átlagosan kapott földterület – kb. 3 ha – is megfelel az 1945-ös földosztás mértékének. A földkárpótlás egyik következménye – a 20 és 30 aranykoronás juttatásokkal együtt – a földtulajdon nagymértékű elaprózódása. A visszaigényelhető kis földterületeken kívül az elaprózódáshoz speciális helyzetek is hozzájárultak, így pl. a lakhelyváltások. A bányá- és iparvárosokba sokan költöztek be faluról. Az ilyen város-lakó (egykori földműves család) igénye egybeesett a tősgyökeres lakosokéval. A térségben azonban nem volt elég föld, az igényt csak alacsonyabb szinten lehetett kielégíteni. Ennél is hátrányosabb volt, amikor összevásárolt kárpótlási jegyekkel szorították ki a liciten a helyben lakókat. A kárpótlás egész története a kisember sérelmének története is.

A földtulajdon elaprózódásához a spekulációs licitek is hozzájárultak. Ahol a befektetésre alkalmas földekért nagy roham indult, ott gyakran előfordult, hogy a liciten résztvevők az árverseny helyett előre megegyeztek az alacsony árban. Így mindenki földhöz jutott, gyakran csak 90–100 m²-hez. Később azonban 5–6 személy egyesülve pl. egy benzinkúthoz szükséges területet óriási haszonnal adhatott tovább. A kárpótlási liciten szerzett földek eladása a megszerzéstől számított 3 éven túl – az eladó számára – nem jövedelemadó köteles.

Az 1991. évi XXV. törvény végrehajtása után a földterület tulajdonforma és nagyságméret szerinti megoszlását az *1. táblázat* mutatja be. A táblázat érzékelteti, hogy a tőke- és eszközszegény kisméretű gazdaságok újbóli tömeges megjelenése nemcsak a mezőgazdasági nagyüzemek előnyeinek elvesztését-csökkenését jelenti, hanem súlyos társadalmi probléma is keletkezett vele. A versenyképtelen, alapvetően önellátó, fennmaradása érdekében állandóan erős állami támogatásra szoruló kisméretű gazdaságok jövője bizonytalan. A napi sajtó máris „szociális” (a létminimumon önellátó) jelzővel illeti ezt a gazdaságcsoportot. A hivatalos FVM előrejelzések is a kisméretű gazdaságok területének csökkenését és a közepes méretű (30–100 ha-os) gazdaságok területének növekedését prognosztizálják. A FVM igyekszik előmozdítani azoknak a kisméretű gazdaságoknak az átalakítását (eladását), amelyek gazdaságos működtetésére a jövőben nincs esély.

1. táblázat. Földterület használat szerint (1998. máj. 31.)

Megnevezés	Szántó		Kert	Gyümölcsös	Szőlő	Gyep	Mezőgazdasági terület		Erdő	Nádas	Halastó	Termőterület		Művelés alól kivett terület	Összes földterület	
	ezer ha	%					ezer ha					ezer ha	%		ezer ha	
<i>Gazdálkodási forma szerint</i>																
GAZDASÁGI TÁRSASÁG	821,0	17,4	0,3	13,0	4,8	149,0	988,0	16,0	1111,8	14,8	13,8	2128,5	26,5	281,1	2409,6	25,9
Mezőgazdasági gazd. társaság	753,5	16,0	0,1	11,0	2,8	128,1	895,5	14,5	1090,5	5,2	13,4	2004,6	24,9	60,6	2065,2	22,2
SZÖVET-KEZET	1259,4	26,7	0,2	6,8	3,3	213,0	1482,7	23,9	94,4	3,3	4,4	1584,8	19,7	86,3	1671,1	18,0
Mezőgazdasági szövetkezet	1243,2	26,4	0,1	6,5	3,1	209,4	1462,4	23,6	92,6	3,2	4,2	1562,4	19,4	83,7	1646,0	17,7
Egyéni gazdálkodó	2629,0	55,8	109,0	76,6	121,6	785,8	3721,9	60,1	563,1	23,2	14,6	4322,8	53,8	422,2	4744,9	51,0
EGYÉB TERÜLET	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	4709,5	100,0	109,4	96,3	129,7	1147,8	6192,7	100,0	1769,3	41,3	32,8	8036,1	100,0	1267,6	9303,6	100,0
Ebből: mezőgazdaság	4608,5	97,9	109,2	92,5	127,5	1100,7	6038,4	97,5	684,5	29,5	19,0	6771,4	84,3	540,3	7311,7	78,6
erdőgazdaság	15,3	0,3	0,0	1,6	0,0	21,2	38,1	0,6	1061,1	0,7	0,3	1100,2	13,7	24,4	1124,7	12,1
halászat	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	3,3	0,1	0,5	1,3	12,9	18,1	0,2	1,7	19,8	0,2
egyéb ágazatban	83,7	1,8	0,3	2,2	2,1	24,6	112,9	1,8	23,1	9,7	0,7	146,3	1,8	701,2	847,5	9,1
<i>Nagyságméret szerint</i>																
GAZDÁLKODÓ SZERV.	2080,5	44,2	0,5	19,7	8,1	362,0	2470,8	39,9	1206,2	18,1	18,3	3713,3	46,2	367,5	4080,8	43,9
Ebből:																
nagyméretű	1998,0	42,4	0,4	13,6	5,9	351,4	2369,3	38,3	1169,4	17,6	16,6	3572,9	44,5	352,8	3925,7	42,2
közepes méretű	64,0	1,4	0,1	5,0	2,0	9,4	80,4	1,3	31,6	0,3	1,6	113,9	1,4	14,1	128,0	1,4
kisméretű	18,5	0,4	0,0	1,2	0,2	1,3	21,1	0,3	5,2	0,2	0,1	26,6	0,3	0,5	27,1	0,3
EGYÉNI GAZDÁLKODÓ*	2629,0	55,8	109,0	76,6	121,6	785,8	3721,9	60,1	563,1	23,2	14,6	4322,8	53,8	422,2	4744,9	51,0
Ebből:																
nagyméretű**	50,9	1,1	0,0	0,1	0,6	18,2	69,9	1,1	2,6	0,1	0,1	72,7	0,9	0,7	73,4	0,8
közepes mére- tű***	545,6	11,6	6,4	5,1	6,0	102,1	665,2	10,7	34,4	2,5	0,6	702,6	8,7	9,8	712,4	7,7
kisméretű	1556,5	33,0	55,4	38,9	66,0	264,5	1981,4	32,0	164,3	9,2	2,0	2156,9	26,8	200,1	2357,1	25,3
EGYÉB TERÜLET	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	477,9	477,9	5,1
ÖSSZESEN:	4709,5	100,0	109,4	96,3	129,7	1147,8	6192,7	100,0	1769,3	41,3	32,8	8036,1	100,0	1267,6	9303,6	100,0

Forrás: KSH, Statisztikai havi közlemények 1998/8. szám. * Gazdasági méret szerint fel nem osztott területtel együtt. ** Nagyméretű gazdaság: 301 hektárt elérő (vagy nagyobb) gazdaság, ill. legalább 31 szamosállategységet tartó gazdaság. *** Közepes méretű gazdaság: 31-300 hektár területű, vagy 2,6-30 szamosállategységet tartó gazdaság.

A birtokaprózódás mellett rá kell mutatni, hogy a földlicitálások során azonnal megkezdődött a termőföldtulajdon nagysága szerinti differenciálódás is. Az 1991. évi XXV. törvény ugyanis kimondja, hogy azok a személyek, akik vállalják, hogy mezőgazdasági vállalkozóként hivatásszerűen mezőgazdasági kistermelést folytatnak, a vállalkozás ösztönzéseként támogatásban részesülnek. Az ilyen személyek a saját jogon kapott kárpótlási jegyösszegezen felül, a megmunkálásra vállalt termőföld nagyságának megfelelően kaptak kárpótlási jegyet. A két jogcímen kapott jegyösszeg nem haladhatta meg az 1 M Ft-ot. Az utóbbi összegért a licit során kialakuló árártól és a földminőségtől függően 40–100 ha földet lehetett vásárolni.

Sokan éltek is az olcsó földszerzés lehetőségével. Gyakran családi és baráti alapon összeálltak, egymás mellett szereztek földtulajdont, így számottevő földterületet alakítottak ki, amit később – az előnyök kihasználására – egy területként műveltek. Az ilyen egyesülések csökkentik a határban látható parcellaszámot. A kárpótlás során egy személy max. 300 ha termőföldet szerezhetett. A földszűke miatt azonban 100 ha vásárlására is ritkán került sor.

Az 1991. évi XXV. törvény elfogadása és végrehajtása óta bizonytalanság uralkodik a korábbi nagyüzemekben. A terület lecsökkent, ill. változik, és a közigazdasági környezet is átalakult. A garantált állami felvásárlás és a megbízható őszi előfinanszírozási rendszer megszűnt, az infláció egyes években erősen felszökött, az agrárrolló kinyílt, a külkereskedelem liberalizálása nyomán az Európai Unióból agrártermékek áramlanak az országba. A belső és külső piac egyaránt beszűkült, az agrártámogatás minimálisra csökkent és az agrárpolitika is a kisméretű gazdaságok életben tartását tekinti fő feladatának. Az élelmiszeripari üzemek jelentős része külföldi cégek kezébe került, amelyek a nyersanyagárakat rendkívül alacsonyan tartják. Magyarányúak az ún. láthatatlan károk is.

A lecsökkent területen a korszerű, nagyteljesítményű gépeket nem lehet megfelelően kihasználni. A területcsökkenés után megmaradt géppark összetétele egyszerűsödött, ezért kevésbé tudnak változtatni a termelés szerkezetén. A lepadt állatállomány nemcsak a takarmánykeverő üzemek kihasználatlanságát eredményezte, hanem általános zavart okoz az egész mezőgazdaságban (nehezen értékesíthető gabonafelesleg a következménye). A volt állami gazdaságok vetőmagtermelő üzemei kihasználatlanok, gyakori jelenség, hogy a lecsökkent területen az izolációs távolság biztosításáért a határos kistermelőknek kártérítést fizetnek (növekszik a termelési költség).

A privatizáció előtt álló, volt állami gazdaságok csak a legszükségesebb felújítást végzik el (nem ruháznak be a jövőbeli bérlő javára). A földprivatizáció és egyéb magánosítás nem érintette egyformán a nagyüzemeket. Ugyanazon törvények alapján az ország különböző részein egyrészt a helyi vezetés és a kollektíva hozzáállása, másrészt a külső körülmények (pl. a differenciált földkereslet) miatt a privatizációban és a nagyüzem továbbélésében egészen eltérő helyzetek alakultak ki. Általában azok a nagyüzemek maradtak stabilabbak, amelyek az eredeti állapothoz képest a legkisebb változáson mentek át.

A magyarányú változások a kisméretű gazdaságoknak – az őket támogató agrárpolitika ellenére – még nagyobb nehézséget jelentenek, mint a nagyüzemeknek. A tőke- és eszközszegény kisgazdaságok nehezen alkalmazkodnak a piaci viszonyokhoz.

Az eredmény a termelés és jövedelem visszaesése, a parlagföldek területének növekedése, a műtrágya felhasználás és vegyszerhasználat 70–80%-os csökkenése, a növényi betegségek elterjedése lett. Évek óta tanúi vagyunk a kisgazdák tüntetéseinek, a falusi térségekben nem szűnő nagyarányú munkanélküliségnek.

Visszatérve az átalakítás időrendi menetéhez, az eddig tárgyalt események után 1994. jan. 1-jén rendeleti úton a volt állami gazdaságokat mezőgazdasági részvénytársasággá alakították át. A tulajdonosi jogokat jelenleg az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. (ÁPV Rt.) gyakorolja. Ez időtől a mezőgazdasági rt-k mint bérlők gazdálkodnak az állami földeken, a bérleti díjat az ÁPV Rt-nek fizetik be. A bérelt szövetkezeti földekhez hasonlóan ez is hozzájárul a termelési költségek növeléséhez.

A mezőgazdasági rt-k közül már csak kettőnek van meg az a területe, amely az 1991. évi XXV. törvény végrehajtása után maradt (Martonszid Rt, Martonvásár és Tokajhegyaljai Kereskedőház Rt, Sátoraljaújhely). Az összes többi volt állami gazdaság területe kisebb-nagyobb mértékben azóta is csökkent eladások, ill. bérbeadások következtében. A volt állami gazdaságok privatizálására külön privatizációs törvényt hoztak. Ennek alapján sok gazdaság (Agárdi Állami Gazdaság, Városföldi Állami Gazdaság stb.) részvényeit már teljesen eladták befektető csoportoknak (az üzemi épületeket és eszközöket magántulajdonba, a termőföldet bérletbe), és fokozatosan hirdetik meg eladásra a gazdaságokat. A jelenlegi helyzet szerint az üzem jellegétől függően 28 mezőgazdasági rt-t tartanak majd meg 51%-os, vagy alacsonyabb arányú állami tulajdonban. Ezek a gazdaságok országos jelentőségűek a biológiai alapok fenntartása, ill. megújítása szempontjából. A mezőgazdasági rt-k foglalkoztató képessége is erősen lecsökkent, általában a korábbi létszám 20–60%-a maradt meg, sok helyen még ennél is kevesebb.

A piacgazdaságra való áttérés a tulajdonviszonyok átalakítása mellett a működés feltételeinek, a közgazdasági viszonyoknak az átalakítását is magával hozta. A megváltozott működési feltételekhez különösen a piaci viszonyokban tájékozatlan, tőke- és eszközszegény kisméretű gazdaságok alkalmazkodnak nehezen.

A közgazdasági feltételek egyik fontos eleme az egész világon az agrártámogatási rendszer, amit az illető ország bruttó agrártermelési értékéhez viszonyítva %-ban szoktak kifejezni. Minél kisebb költségintenzitásban termel az agrárágazat egy országban, és ugyanott minél nagyobb arányú a termelőknek nyújtott állami támogatás, annál versenyképesebbek a világpiacon az illető ország termelői. Az Európai Unió tagállamaiban és Japánban nagyarányú (átlagosan 40%-ot meghaladó) ez a támogatás, de az USA-ban is 30% körüli. Ilyen nagy támogatást csak a legfejlettebb ipari országok képesek az agrárágazatnak nyújtani. Mivel ezek az országok világviszonylatban meghatározó élelmiszertermelők, nagy exportőrök, de sok termékben importőrök is, a támogatási rendszeren keresztül képesek a világpiaci árak lenyomására.

Kellő állami támogatás nélkül a gazdaságilag kevésbé fejlett országok, köztük Magyarország agrártermelői – főleg kistermelői – gyenge versenyképességűek, oly kevés árbevételhez jutnak, hogy akkumulálni nem, vagy alig tudnak. Ezért agrotechnikájukra a csekély műtrágya-, vegyszer-, és fémzárolt vetőmag-felhasználás jellemző. Ilyen körülmények között termékeik minősége nem kielégítő, elszegényednek, gépi technikájuk leszakad az élenjáróktól. Miután Magyarország az utóbbi évtizedben ilyen

helyzetbe került, érdemes áttekinteni a 80-as és 90-es években alkalmazott agrártámogatási rendszereket.

A 60-as, 70-es és 80-as években a támogatásokra a meglehetősen nagy arány (átlagosan 30%), a tartós jelleg (ezen keresztül a kiszámíthatóság), valamint a fejlesztési orientáltság volt jellemző. A 18 aranykorona alatti földminőségű termelészövetkezeti és állami gazdasági földek árbevételei után 30, 35 sőt max. 45%-ot elérő normatív támogatást nyújtott az állam. Ennek fő szerepe volt a kedvezőtlen természeti adottságok között termelőgazdaságok működőképességének fenntartásában. A fejlesztési beruházásokra (épület, gép, biológiai alapok megújítása stb.) a támogatások mértéke 30–50%-os volt, s csak a jobb műszaki színvonal idején (a 80-as években) csökkent 30% alá, vagy meg is szűnt. A támogatások túlnyomó része a beruházásokat (termelésbővítést) szolgálta.

Csak a fejlett országok agrártámogatási rendszerének megerősödése nyomán csökkenő világpiaci árak hatására erősödött meg a 70-es évek közepétől a piacra jutási támogatás. Érdemes hangsúlyozni, hogy az IBRD-től felvett mezőgazdasági célú hiteleket is a termelés korszerűsítésére fordították. Magyarország 1982-ben lépett be az ENSZ szakosított intézményeiként működő IBRD és IMF szervezetekbe.

Az IBRD ajánlásainak megfelelően a reformkommunista időkben (1988-tól) megkezdődött az agrártámogatások általános csökkentése. A rendszerváltozást követő időkben a mező- és erdőgazdaság állami támogatásának mértéke tovább csökkent, 1992–1993-ban 8%-ra, s ez 1998-ban is csak 12%-ra tehető. A támogatások mértéke akkor valós, ha a nagyrészt pályázattal elnyerhető támogatási forrást a mező- és erdőgazdaság teljes egészében igénybe is vette. Ez azoknál a forrásoknál, ahol az önerő aránya (amivel a támogatási rész elnyerhető) magas, gyakran oda vezetett, hogy a forrást nem merítették ki, vagy az igénybe vevők köre a tőkeerősebb vállalkozói csoportra szűkült le. Ilyen helyzet alakult ki a tőkeigényes gépesítési, építési, öntözési beruházások, továbbá állatvásárlás esetében. Ezekhez egyrészt nagy terület, másrészt jelentős tőke kell és a beruházás lassan térül meg, a kisgazdaságok kiszorulnak belőle. A támogatásokba beleszámítják a természeti csapást csökkentő rendkívüli segélyeket (aszálykár, árvíz kár stb.) és a termelőerőket pusztító támogatásokat is, mint pl. az 1992-es tehénkivágást szorgalmazó (10 000 Ft/tehén) támogatást.

Az utóbbi években (1995–1998) a támogatások mértéke lassan emelkedett, de elosztása a termelők között nagyon egyenlőtlen, célja szinte évről-évre változik, s a kiszámíthatatlan piaci helyzet negatív hatásait (a hiányt és fölösleget) kívánja ellensúlyozni. Így a támogatás nem képes valamilyen irányban tartósan ösztönző hatást kifejteni, a támogatási rendszer válságenyhítő segély jelleget vett fel.

A támogatások hatásai ráadásul egymásnak ellentmondó gazdasági tendenciák közepette vesznek el. Így pl. az őszi vetési normatív támogatások (amelyeket 1992-ben a parlagföldek csökkentése érdekében vezettek be) valamelyest enyhítik a vetéssel kapcsolatos költségeket, de egyrészt olyan csekélyek, hogy nem ellensúlyozzák az agrárolló nyílásából adódó költségtöbbletet sem. Másrészt olyasmire (a szántóföldi növénytermelésre) ösztönöz, ami értékesítési válsághoz vezet, hiszen a lakosság élelmiszerfogyasztása különböző termékek esetében 15–28%-kal, az állatállomány pedig 30–40%-kal csökkent, s erősen romlottak a külföldi értékesítési lehetőségek is.

A vetési támogatás segély jellege abból is kitűnik, hogy 1999-ben a 20 ha-nál kisebb területet művelő gazdák – bizonyos feltételek teljesítése esetén – ha-onként 12 000 Ft-ot igényelhetnek. Ugyanez a normatív támogatás 21–50 ha között 8000, 51–300 ha között pedig 4000 Ft. 300 ha fölött ilyen támogatás nem igényelhető. A lecsökkent állatállomány növelésére az agrártárca 1999-től 20 000 Ft-ot fizet egy-egy hús- vagy kettős hasznú tehén beállítása esetén (de csak max. 60 000 db-ig). A szarvasmarha-állomány 1990 után 600 ezer darabbal csökkent. Most ismét jelentős mennyiségű közpénzt irányoztak elő a tehénállomány 7%-os emelésére.

A gyakran változó támogatási rendszerre jó példa a sertéshús korábban garantált felvásárlási árának csökkentése 1999. jan. 1-jén, amikor minőségi megkötés nélkül kötelezően előírták a minimális felvásárlási árat. Leállították a szövetkezetek alakításához járó támogatást is. A kormányzat törekvése láthatóan a piaci viszonyokhoz alkalmazkodó irányítás felvásárlás, amely a termelők szempontjából óriási bizonytalansági tényező a termelés tervezésénél.

A támogatások szerkezete az utóbbi években a piaca jutás irányába mozdult el, az ilyen jellegű kiadások képviselik a legnagyobb kiadási csoportot, a teljes támogatási összeg kb. 1/3-át. Ez kifejezi a lecsökkent termelés körülményei között is jelenlévő értékesítési válságot, ami főleg a fejlett tőkés országok igen erős – a magyarországi mértéket háromszorosan meghaladó – támogatási rendszerének a következménye. A piaca jutási (improduktív) támogatások elszívják a pénzt a beruházási támogatások elől (erre a célra kb. 20% jut), s mint láttuk, ezek elnyerésére a tőkeszegény kisgazdaságoknak kisebb az esélyük.

Mértékadó mezőgazdasági szakemberek szerint a magyar mezőgazdaságban évente legalább 500 Mrd Ft-ra tehető a képződő jövedelemhiány, amiből 200 Mrd Ft a (külföldi) versenytársakhoz mért kisebb támogatottságra vezethető vissza.

A működési feltételek egyéb vonatkozásokban sem kiforrottak még. Megoldatlan pl. a kisméretű gazdaságok számára a hitelezés, bár megalakult a Földhitel- és Jelzálogbank, amelyik a földalapú hitelezés intézménye lehet.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a magyar mezőgazdaság a rendszerváltozással együtt járó átmeneti állapotból még nem került ki. Erre utal az 1998. évi búzaértékesítési válság után kitört pánik, melynek nyomán az őszi búza vetésterülete közel 0,5 millió ha-ral csökkent (1997: 1 254 millió ha, 1998: 762 000 ha). Ilyen mértékű vetésterület visszaesés csak 1944/45-ben, a front átvonulása idején fordult elő. Egyéb hátrányos tényezők miatt is (árvíz, belvíz 1999-ben) a betakarítható őszi búza területe. FVM előrejelzés szerint 735 ezer ha, a termés pedig 2,8–3 millió t lesz.

A termelés az egyes ágazatokban eltérő módon, de erősen elmarad a 80-as évek színvonalától. Az állattenyésztésben nagyobb a visszaesés mint a növénytermesztésben. Előjáróban rá kell mutatni, hogy az átalakulás egyelőre számos kérdésben adatbizonytalanságot is eredményez. Nem lehet pl. a KSH évkönyveiből megállapítani az egyéni gazdálkodók számát és a hozzájuk tartozó birtoknagyságokat. Becsült adat, hogy jelenleg az aktív keresők 8%-a dolgozik a mezőgazdaságban.

Ugyanígy nincs ismeret a műszaki felszereltség állapotáról (pl., hogy hány darab erőgép és munkagép dolgozik a mezőgazdaságban a nagyüzemekon kívül, és azok milyen teljesítményűek. (Egyéb fontos adatok is hiányoznak.) Így érthető, hogy a kor-

mányzat (az EU csatlakozáshoz szükséges adatanyag kialakítása végett is) törekszik az ágazat irányításához szükséges információbázis megteremtésére. Ezt segíti elő pl. a termelők kezdeményezett regisztrálása. Ilyen körülmények között a kutatóknak a termés helyzetéről a korábbi időszakokkal összehasonlítható természetes mutatók adnak felvilágosítást. Ezeket a 2–3. táblázatok foglalják össze.

2. táblázat. A fontosabb szántóföldi növények, valamint a zöldség, gyümölcs és szőlő termelésének és termésátlagának alakulása

Megnevezés	1986–1990 átlaga		1991–1995 átlaga		1997	
	Termelés 1000 t	Termésátlag t/ha	Termelés 1000 t	Termésátlag t/ha	Termelés 1000 t	Termésátlag t/ha
<i>Gabonafélék</i> összesen:	14 282	–	11 455	–	14 121	–
Ebből:						
Búza	6261	4,8	4394	4,2	5258	4,2
Árpa	1108	4,2	1476	3,5	1330	3,5
Kukorica	6449	5,6	5127	4,4	6828	6,4
Cukorrépa	4515	38,4	3709	37,1	3691	37,6
Napraforgómag	753	2,0	743	1,7	540	1,2
Burgonya	1259	17,7	1108	14,8	1140	16,2
Zöldségfélék	2083	–	1416	–	1548	–
Gyümölcs	1629	–	1097	–	883	–
Ebből:						
Alma	1070	19,3	671	13,3	500	14,0
Szőlő	676	5,1	637	5,2	717	6,5

Forrás: KSH évkönyv 1997

3. táblázat. Az állatállomány, a tehéntej- és tojástermelés alakulása

Év	Szarvasmarha		Tehéntej millió liter	Sertés		Juh		Felnőtt baromfi		
	Összesen 1000 db XII. 31	Ebből tehén		Össze- sen 1000 db XII. 31	Ebből koca	Össze- sen 1000 db XII. 31	Ebből anya- juh	Össze- sen 1000 db XII. 31	Ebből tyúkféle	Tojás millió db
1980	1918	765	2470	8330	704	3090	1861	42 764	40 000	4385
1985	1766	688	2631	8280	756	2465	1646	38 376	34 000	4228
1990	1571	630	2763	8000	624	1865	1313	31 121	28 407	4679
1995	928	421	1920	4669	383	–	–	27 549	24 961	3467
1997	871	403	1931	4893	351	858	632	23 423	20 423	3388

Forrás: KSH évkönyv 1997.

A 2. táblázathoz hozzáfűzhető, hogy a 80-as évek második fele erősen aszályos időszak volt (különösen 1990-ben a kukoricára). A 90-es években csapadékosabb volt az időjárás, különösen 1997-ben (és az itt még nem szereplő 1998–1999. években). Az agrotechnika színvonalában jelentősek a különbségek. Az egy ha szántó, kert, gyümölcs és szőlőterületre kijuttatott műtrágya mennyisége pl. a 80-as évek egészében elérte a 260 kg-ot, ezzel szemben 1991-től ez a szám minden évben 60 kg alatt maradt (1995: 49, 1997: 57 kg). Ez az egyik oka a termés és a termésátlagok általános visszaesésének. Elszomorító a gyümölcsstermelés 50%-os visszafejlődése, aminek olyan okai vannak, mint a piacvesztés, a korábbi telepítések előregedése, a nagyrészt tőkeszegény kistermelőkhöz került gyümölcsösök leromlása, a hiányzó új fajták iránti kereslet a

piacokon. A szőlőtermelés eredményessége évszázadokra visszamenően erősen időjárásfüggő, erősen ingadozó, amit az ötéves átlagok kevésbé tükröznek.

A 3. táblázathoz hozzáfűzhető, hogy a szarvasmarha állományban a fajtaváltás 1975-ben kezdődött (a hús-tej hasznosítású magyartarkáról a tejirányú holstein-fríz fajtára). A 80-as években ezért csökkent az állomány és nőtt a tejtermelés. A 90-es években a belső és külső piac szűkülése eredményezte a szarvasmarha-, a sertés-, juh- és a baromfiállomány csökkenését. Az utóbbiakon belül kissé előretört a liba-, kacs- és pulykatenyésztés.

IRODALOM

- ANTAL Z. 1994. A magyar mezőgazdaság átalakulása 1989–1994 között. – In: JÁKI K. (szerk.): Földünk-környezetünk. Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet kiadványa. Győr, pp. 4–26.
- Az agrárgazdaság, a vidékfejlesztés és a területfejlesztés stratégiája. – FVM tanulmány. Budapest, 1999. 115 p.
- BERNÁT T. 1998. A magyar mezőgazdaság területi szerkezetének változásai. – Földr. Közl. 46. 1–2. pp. 11–28.
- CSETE L.–LÁNG I. 1996. Tudomány és mezőgazdaság a XXI. század kapujában. – In: OROSZ I., FÜR L., ROMÁNY P. (szerk.): Magyarország agrártörténete. Mezőgazda Kiadó, Budapest pp. 769–777.
- ROMÁNY P. 1996. Honnan – hová – hogyan. – In: OROSZ I., FÜR L., ROMÁNY P. (szerk.): Magyarország agrártörténete. Mezőgazda Kiadó, Budapest, pp. 723–725.
- VUICS T. 1995. Magyar agrárgazdaság – rendszerváltozás – társadalom. – Janus Pannonius Tudományegyetem, Földrajzi Intézet, Pécs, 180 p.

TRANSFORMATION OF THE HUNGARIAN AGRICULTURE BETWEEN 1990 and 1997

(AN ECONOMIC GEOGRAPHICAL SURVEY)

by *Z. Antal*

Summary

This study provides a chronological presentation of the most important moments through the transition period of Hungarian agriculture (based on laws and orders adopted between 1988 and 1992) aimed at its transformation into a sector to be dominated by private property. During this process employees of state farms and non-member workers of co-operatives and heirs-in-law of the latter (under certain conditions) were entitled a plot of land of 20 gold crown value. Those co-operative members who had not contributed their parcel(s) to the common property were granted land of 30 gold crown. Members with contributed land of less than 30 gold crown value, were provided additional parcel.

Since January 20 1992 co-operative members alive taking land into collective property had a free access to their plot(s). Successors of the deceased were entitled to buy out land from the common property of co-operatives equivalent to the value of compensation bonds released by the state and land in state property.

Co-operatives based on democratic principles were reorganised in 1992 (members were allowed to abandon co-operatives, the latter might be divided, disbanded, or proceed with operation on a lesser area).

State farms were transformed into joint-stock companies.

Due to various causes the above transformation involved a decrease in the volume of production. The most heavily affected were: fruit growing (50% decline), animal husbandry (40%), production of cereals (changing year by year, between 10–30%). The earlier farm size typical of large-scale agriculture (3000–20 000 ha) has given way to small size farms (these units of 3–5 ha currently make up about half of the total number), middle-scale farms (30–100 ha), and large-scale production within agricultural units on land of limited size compared to the earlier collective farms.

Translated by L. BASSA

Dr. Pinczés Zoltán: Az Erdélyi-medence természeti földrajza. – Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1998. 97 old.

PINCZÉS Zoltán, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem emeritus földrajz professzora *A Déli-Felföld természeti földrajza* (1995) és *Az Erdélyi-peremvidék természeti földrajza* (1997) után ezúttal az Erdélyi-medencéről írt kitűnő kismonográfiát. Az örvendetesen bővülő – és reményeink szerint egységes összefoglaló köteté is szerveződő – sorozat legújabb tagja hiánypótló, hiszen a századforduló geológiai összefoglalói óta nem jelent meg magyar nyelvű mű az Erdélyi-medencéről.

A szerző a terület ösföldrajzi vázlatát után – korábbi munkáihoz hasonlóan – bemutatja a felszíneket: az Erdélyi-medence ó- és középidői alapzatát és egyes kiemelt rögeit (pl. Preluka), amelyek a kárpáti pediplán maradványai; a szarmata foltokban megmaradó szárazföldi lepusztulás szintjeit (pl. a Szamosok vidékén, a Marostelki–Homoródi-dombságban, a Hortobágy-melléki-dombságban); a Sümegiumban és a Béraltaváriumban képződött szinteket, amelyek völgyi pedimentek, medenceperemek formájában maradtak meg, majd a pliocén végén kialakult völgyhálózatot (Maros, Szamos, Olt), amely a pannon tenger csatornáinak helyét foglalta el. E völgyek aszimmetrikusak, rendszerint 6–7 terasz alakult ki bennük.

A szerző rámutat az erdősültség, a domborzat és a csapadék eloszlásának területi összefüggéseire is. Az éghajlati, vízrajzi és talajtani fejezetek és a VARGA Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár által írt növény- és állatföldrajzi összefoglalás után következnek az egyes tájakat részletezően és árnyosan bemutató oldalak.

PINCZÉS Z. professzor a kötetben bemutatja az I. világháború előtt és az 1940-es években végzett magyar kutatások eredményeit is. Nem kellően ismert pl. az 1940-es években a Lápos-völgyében kutató BULLA Béla, LÁNG Sándor és KÉZ Andor ez irányú munkássága, a terasz kutatásban elért eredményeik. Tájékpíleg is nagyon szépek a Lápos átöröklött meanderei Macskamezőnél és a Láposi-medencét Ny-ról határoló Haragosi-rögnek (Preluka) az eocén és az oligocén tenger által elöntött, majd felboltozódott és exhumálódott tönkje. A szerző kitér az alsó-miocén lepusztulás üledékeire is.

PINCZÉS Z. hangsúlyozza, hogy az Erdélyi-medence domborzatának kialakításában nagy szerepe volt a főfolyókba torkolló mellékvizeknek és a deráziós mellékvölgyeknek. Arra is rámutatott, hogy az eocén mészkövek, az oligocén homokkövek és a miocén tufák a kőzetfüggő lepusztulás révén a domborzat helyi jellegzetességeit eredményezték (pl. Barázda-hegység réteglépcsői, az Almás-